

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

916

917

918

919

920

921

922

923

924

613

F-76

ՕԳՏԱԿԱՐ ՏԵՏՐԱԿՆԵՐ

Գ.

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գ.

ԾԱԳՈՒՄՆ ՄԱՐԴՈՅ

ԳՈՐԾԱՐԱՆ ԶԱՐԴԱՐՆԱՆ
ԿՊՕԼԻՍԱՌԻԼՐԱՆ-ՀԱՄԱՄ Ն ։ 12
(1871)

ՕԳՏԱԿԱՐ ՏԵՏՐԱԿՆԵՐ

Գ.

572

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԹՐՖԱԺԻ ԳԱՂՂԻԱՑԻՈՅ

Գ.

ԾԱԳՈՒՄՆ ՄԱՐԴՈՅ

ՀԱՅԿԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ք

ՀԱՅԿԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՅՈՒՆԵՍԿՕՒՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

Ք

ՅՈՒՆԵՍԿՕՒՆԻ ԿՈՄԻՏԵ

572
կպ

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԳԱԹՐՃԱԺԻ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ

Գ.

ԾԱԳՈՒՄՆ ՄԱՐԴՈՅ

ԹԱՐԴՄԱՆԵՑ

Ս. ՂՈՒԿԱՍՅԱՆ

Կ. - ՊՕԼԻՍ

Ի ԳՈՐԾԱՐԱՆԻ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

X 1871 X

16143 352

ՀԱՎԹԱԴՈՂԱԳՍԻՐԱՆՍ

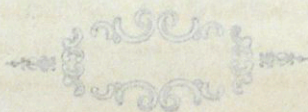
ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ ԳԵՄԵԼՆԵՐ

Ք

ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ

ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ

ՅՈՒՆԻՎԵՐՍԻՏԵՏԻ

2835-17

ՍԳԼՈՒՄ - Ք

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՎԵՐԿՈՒՄ

ՄԱՐԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԴԱԹՐՅԱԺԻ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ

Գ.

ԾԱԴՈՒՄՆ ՄԱՐԴՈՅ

Պարոնայք .

Այս սրահն դալու ժամանակնիդ գիտէք արդէն որ մարդուս վրայ պիտի խօսիմ : Թե-
րեւս ձեր մէջէն ոմանք գիտեն նաեւ որ
մարդկային ազգի պատմութեան վրայ ար-
դէն երկու դասախօսութիւն եղաւ : Եւ թէ
միտք ունիմ սոյն նիւթին վրայ մէկ քանի
դասախօսութիւններ ալ ընելու : Մի զարմա-
նաք որ մարդսրանութեան ուսումը , ըստ
կարեւոյն համառօտութեան հանգերձ , մէկ
դասի մէջ չկրնար աւանդուիլ : Այսպիսի հե-
տադրութեանց մէջ մտնելնուս պէս կը տես-
նենք որ խնդիրը բոլոր գործարանաւոր էա-
կաց կը վերաբերի : Մարդս ոչ միայն գետ-
նի տունկերէն , այլ նաեւ երկրի վրայ շար-
ժող բոլոր կենդանիներէն որչափ ալ գերա-
զանց էակ մը ըլլայ , անոնց ամենուն պէս
գործարանաւոր և կենդանի է : Այս պատ-
ճառաւ գործարանաւորութեան և կենաց
ամեն օրէնքներուն ենթարկուած է նա : Իւր
մարմնովը մարդս անասուն մ'է , ոչ աւելի ոչ

պակաս, հետեւաբար անասնոց վրայ իշխող բոլոր օրէնքները անոր վրայ ալ կիշխեն : Ահա այս պատճառաւ է որ, ուղղակի կերպով մարդուս վրայ ըրած հետազօտութիւնս ներնուս մէջ երբ անլուծանելի դժուարութիւն մը ելնէ, անուղղակի հետազօտութեան մը դիմելու ենք, այսինքն, այն առեւն ոչ միայն կենդանաբանութեան, այլ նաեւս բուսաբանութեան դիմելու ենք որպէս զի ասոնց մեզի ուսուցած բաներէն կարենանք մարդուս համար հետեւութիւններ հանել :

Անշուշտ այս եղանակն է միայն որ դիտանական է, որ մինչեւ ցարդ առաջնորդ եղած է մեզ, և որուն միշտ հաւատարիմ պիտի մնանք :

Նախ և առաջ հոս արդէն քննած և լուծած խնդիրներնիս հարեւանցի կերպով մը յիշենք :

Մեր ձեռք առած առաջին խնդիրը ինքնին ամբողջ նիստ մը դրաւեց: Սա հարցումը ըրինք թէ մարդկային մէկ տեսակ միայն, թէ բազում տեսակներ կան : Եզրակացութիւննիս սա եղաւ թէ «մարդկային տեսակը մէկ հատիկ է» : Բնախօսութեան դիմելով իմացանք որ մարդկային այլ և այլ խումբերուն ներկայացուցած փոփոխութեանց և զանազանութեանց հակառակ, ամենուրեք մարդիկ մարդ կը մնան, ինչպէս շունները շուն :

եղները եղ, ձիերը ձի, և այլն, կը մնան ինչ տարբերութիւններ որ ալ ունենան հասակի, գոյնի, համեմատութեան, և այլն, կողմանէ:

Այս յիշած խնդիրս հիմնական խնդիր մ'է, վասն զի ասոր տրուած այս կերպ կամ այն կերպ լուծման համեմատ ուրիշ խել մը խիստ կարեւոր խնդիրներ կեննեն գիմացնիս:

Մեր երկրորդ դասախօսութեան մէջ այս խնդրոց մէկ քանիովը զբաղեցանք որոնք ըստ մեծի մասին նախորդ խնդրոյն հետ յարաբերութիւն ունին, բայց կարճառօտ կերպով քննեցինք զանոնք:

Նախ և առաջ հարցուցինք թէ մարդիկ ո՞ր ժամանակ երեւեցան երկրիս վրայ: Նոր գիւտերէ առաջնորդուելով կրցանք այս հարցման պատասխան մը տալ, թէպէտ և այս խնդիրս դեռ քիչ ատեն առաջ անլուծանելի համարուած էր: Արցանք հաստատուել թէ մարդս Գաղղիոյ մէջ և Բարիզի շրջակաները փիղերու և ոնգեղջիւրներու ժամանակ կապրէր, և թէ հետեւաբար իրօք կայ «փորագիւտ մարդ» որուն գոյութիւնը հազիւ ասկէ մինչեւ տասուերկու կամ տասն և հինգ տարի առաջ աշխարհիս գրէթէ բոլոր գիտուններէն ժխտուած էր:

Յետոյ սա հարցումը ըրինք թէ մարդկային ազգը այսօր իւր գտնուած զանազան տեղերուն մէջ մէկ ժամանակի մէջ միանա

գամայն եթէ ոչ հետզհետէ երեւեցաւ : Անասնոց և բուսականաց վրայ եղած հետազոտութիւններէն ապացոյցներ քաղելով և այս անգամ ոչ թէ բնախօսութեան, այլ աշխարհագրութեան դիմելով, եզրակացուցինք թէ մարդս երկրագունտիս մէկ կէտին վրայ միայն երեւցած է, և այն կէտն ալ խիստ անփոփոխ սահման մը ունէր երկրիս վրայ :

Կրցանք նաեւ աւելի հեռուն երթալ, և առանց հարկ եղած ապացոյցները երկարօրէն մէջ բերելու, յաջողեցանք կարի հաւանական կերպով մը նշանակել այն մենաշնորհ վայրը յորում ծնունդ առաւ այն մարդկային ազգը որ յետոյ ցրուեցաւ և տիրապետեց ամենուրեք : Վերջապէս կրցանք ցուցնել թէ ըստ ամենայն հաւանականութեանց մարդկային ստեղծման կեդրոնը Ասիոյ մէջ տեղերն էր :

Մարդուս երկրիս մէկ մասնաւոր կէտին վրայ յերեւան գալէն և այսօր ալ ամեն տեղ գտնուելէն կը հետեւի որ նա հարկադրուեց է երկրիս ամեն կողմը երթալ, իւր նախնական հայրենիքէն դաղթել և հասնիլ մինչեւ իւր այսօրուան գտնուած տեղերը : Մարդկային տեսակաց բազմաւորութեան կողմնակիցները, այսինքն բազմատեսակեանք այս գաղթականութեանց դժուարութիւնները չափէն աւելի մեծցուցած էին և ասիկա իրենց առարկութիւն մը ըրած էին միատեսակեանց

ժարդապետութեանը դէմ: Այս առարկու-
թեան իբր հերքում բաւական համարեցանք
Խաչմուխներուն գաղթականութիւնը և Բօ-
լինէպիացւոց ճանապարհորդութիւնները մէջ
բերել: Այս երկու օրինակներէն աղէկ կը
տեսնուի որ մեր օրերն անգամ ամենադժուար
պայմաններու մէջ սկսուած գաղթականու-
թիւնները կրցան յաջողութեամբ իրենց նպա-
տակին հասնիլ:

Արջապէս մարդկային ազգը իւր ծնունդ
առած տեղէն ելնելով մինչեւ այսօրուան
բնակած տեղերը ըրած անբաւ ճանապար-
հորդութեանը մէջ ասլրելու համար կարելի
եղած բոլոր պայմաններուն հանդիպեցաւ և
Պէտք եղաւ որ ամեն տեղի կլիմային ընտե-
լանայ և թէ՛ բեւեռներուն ցրտութեան և
թէ՛ արեւադարձներուն հրաշունչ հովերուն
ինքզինքը յարմարցնէ:

Գաղթականութեանց կարելիութեանը պէս
կլիմայափոխութեան կարելիութիւնն ալ փոր-
ձով իմացուեցաւ: Օրինակներով ցոյց տուինք
նաեւ որ կլիմայափոխութեան դժուարու-
թիւնները չափազանցօրէն ցուցուած էր, և
թէ, եթէ ցեղի մը բնակութեան տեղի կլի-
մայէն խիստ տարբեր տեղի մը մէջ ըլլալիք
կլիմայափոխութիւն մը անհատներու և մին-
չեւ անգամ սերունդներու զոհողութիւններ
կը պահանջէ: այսու հանդերձ սա ստույգ է

որ ժամանակէ մը ետեւ բոլորովին ներհակ
կլիմաներու մէջ, իրարմէ բոլորովին տարբեր
ցեղեր կրնան անոնց (կլիմայ) ընտելանալով
քնակիլ և երջանիկ ըլլալ : Ասոր սյապէս ըլ-
լալուն ճէզայիրը նոր և զարմանալի օրինակ
մ'է : Բայց մենք ուրիշ օրինակներ ալ մէջ
բերինք որոնց մէկովը կրցանք ծանր բայց
չատանգաւոր ու չաղբութեան չառնուած կէտի
մը վրայ խօսիլ, այս կէտս է բարոյական ա-
ռողջութեան անձնական առողջութեան վրայ
առնեցած ազդեցութիւնը :

Ահա ասոնք են, Պարոնայք, մարդուս
պատմութեան վերաբերեալ այն կէտերը զորս
արդէն քննեցինք հոս :

Այսօր ձեռք պիտի առնունք այնպիսի
խնդիր մը զոր յուզած են ոչ միայն ամենէն
քաղաքակրթեալ ազգերը այլ մինչեւ անգամ
ամենէն անկիրթ ժողովուրդները, վասն զի
այս խնդիրս մարդուս հետ կարի սերտ կա-
պակցութիւն մը ունի : Այս խնդիրս է : Ո՞ւս-
կից եկած է մարդս : Ի՞նչպէս երեւցաւ նա
երկրիս վրայ : Ի՞նչպէս կըլլայ որ այնչափ
ժամանակներ, որոնց տեւողութեան չափը
կարելի չէ գիտնալ երկրիս վրայ բնաւ մար-
դու հետք չտեսնուիր, և ուրիշ ժամանակ-
ներու մէջ ամենուրէք կը գտնուի նա : Դարձ-
եալ կ'ըսեմ այս խնդիրը ամեն ժամանակ
յուզուեցաւ, ամենէն վայրենի ժողովուրդ-

ները և ամենէն լուսաւորեալ ազգերը զբաղեցան անով : Բայց միշտ յանուն վարդապետութեան և կրօնից պատասխան տրուեցաւ այս խնդրոյս : Բայց մենք արդեւք դրինք մեզ որ երբէք չմտնենք այս սահմանը : Գիտուններն ալ յուզեցին այս խնդիրը , և լոկ գիտութեան մատակարարած ապացուցական եղանակներով լուծել փորձեցին զայն : Ասոնք կրցան յաջողիլ : Առանց վարանելու կը պատասխանեմ թէ ո՛չ : Ասոնց չկրնալ յաջողելուն պատճառը , կարծեմ , պիտի կրնաք առանց դժուարութեան հասկընալ :

Նախ իւր պարզ և ընդհանուր վիճակի մէջ ձեռք առնունք այս խնդիրը : Վասն զի ուրիշ անգամներու պէս , այս անգամ ալ չենք կրնար առանց օրինաւորութենէն շեղելու մարդս միւս բոլոր գործարանաւոր և կենդանի արարածներէն անջատել :

Բուսականաց , կենդանեաց և մարդուս յաջորդական կերպով երկրիս վրայ երեւումը եղելութիւն մ'է : Այս բանս հաստատուած է երկրաբանական գիւտերով , որոնց շնորհիւ կրնանք պնդել թէ եղած է ժամանակ մը յորում բնաւ գործարանաւոր էակ մը չէր կրնար ապրիլ երկրագունտիս վրայ , թէ եղաւ նուազ մը յորում բուսականներ և ինչ ինչ կենդանիներ կրնային բնակիլ

երկրիս վրայ, թէ յետոյ երկրագունտս աչն ախաբ վիճամի մը մէջ անցաւ որ թռչուննեքը, անտառները և մարդս կրցան յերեւան գալ : Ասոնք ի՞նչպէս երեւեցան մի զմիոյ կնի երկրիս վրայ : Ո՞ւսկից կուգան այն էակները որոնք երբեմն յանկարծակի կերեւին այնպիսի տեղ մը ուր յառաջագոյն իրենց նման բան մը չկար :

Դարձեալ կ'ըսեմ, գէթ մինչեւ ցարդ այս խնդիրները անլուծելի են : Բոլոր այս գործարանաւոր և կենդանի էակները եկած կը գտնենք, և եթէ ասոնց բազմանալը կը տեսնենք, այս ալ միշտ ծննդական ճամբով է : Ասոնք միշտ հայր մը և մայր մը ունին : Բայց առաջին հօրը և առաջին մօրը ինչպէս յերեւան գալը երբէք տեսած չենք : Ուստի անոնց ի՞նչ կերպով դոյացած ըլլալը չենք գիտեր : Կամ թէ, սանկ ըսեմ ձեզ, արդեօք անոնց ծագումէն առաջ կամ ծագում առած միջոցին ի՞նչ ֆէնօմէններ* պատահեցան : Այն ֆէնօմէնները, այն միջոցները որոնք էակի մը կամ մարմնոյ մը դոյութիւնը կը պահպանեն, այն էակը կամ այն մարմինը արտադրող ֆէնօմէններէն, միջոցներէն շատ տարբեր են : Կենդանեաց և բու-

* Ֆէնօմէն (phénomène) կը նշանակէ արտաքին կարգի երեւոյթ մը, բան մը :

սոց գոյութիւնը յառաջ բերող ֆէնօմէնները զանազան կենդանի պահող ֆէնօմէններէն բոլորովին տարբեր բաներ եղած են անշուշտ

Սակաւ ինչ վերացականօրէն խօսելովս թերեւս ձեր մէջէն ոմանք չկրցան ըսածներս ըմբռնել . այս պատճառաւ ահա օրինակ մը տամ ձեզ :

Անշուշտ մէջերնիդ ժամագործներ , մեքենագործներ կը գտնուին , ամենքդ ալ , 'ի հարկէ , երկաթէ կամ պողպատէ գործիւներ կը գործածէք : Արդ գիտնալու էք որ կրնայ մէկը իւր ձեռքի ժամացոյցին ինչ ըլլալը կատարելապէս հասկնալ , զայն աւերելու , անիւներուն ամենախոքը պակասուելուն աղ տեսնելու , զայն մաքրելու , նորացնելու կարող ըլլալ և ամենեւին չգիտնալ թէ ժամացոյցին մէջի մետաղները ուրկէ ելած են , թէ անիւները ինչպէս շինուած են : Նա մանաւանդ որչափ ալ զննենք ժամացոյցը՝ չենք կրնար հասկնալ թէ անոր մէջ գտնուող մետաղները ինչպէս հանուած են գետնէն , ինչպէս մերթ քարի , մերթ տեսակ մը հողի նմանող նիւթ մը կարեղի եղեր է մետաղ ըսուած բանին փոխակերպել : Ի՞նչ հեռուն կերթանք , եթէ զանազան մետաղները իրար խառնող գործարանի մը մէջ չէք աշխատեր , չէք կրնար գիտնալ թէ ինչպէս երկաթը պողպատի (չէ՞ իր) կը փո-

խեն, ինչպէս ջուր ըստած բանը երկաթին կուտան : Հետեւաբար, ժամագործը, քանի որ ուրիշ տեղ չէ գիմեր սորվելու համար, չկրնար գիտնալ թէ բոլոր ժամացոյցը շարժման մէջ դնող մեծ զսպանակը ինչպէս շինուած է :

Երբ խնդիրը բուսականաց, կենդանեաց, այսինքն բոլոր դործարանաւոր էակաց վրայ է, ժամագործութենէ վատ ուրիշ բան չգիտցող ժամագործին կը նմանինք. ըսել կուգեմ թէ անգամազնական և բնախօսական տեսութեամբ կրնանք տնկոց, կենդանեաց և մարդուս վրայ հետազօտել, անոնց դործարանները (organe) ճանաչել, և պաշտօններնուն խելամուտ ըլլալ, բայց մեր բոլոր այս հետազօտութեանցը մէջ չենք կրնար գիտնալ թէ ինչպէս այս մանուածոյ և սքանչելի մեքենաները ծնունդ առած են : Միայն իւր ժամացոյցներէն հասկցող ժամագործին վիճակին մէջ կը գտնուինք. և դժբաղդաբար տակաւին չգտանք այնպիսի դպրոց մը ուր երթալով կարենայինք ժամագործին և մեքենագործին Սրուեստից Թանգարանը* երթալով սորվածին համազօր բանը սորվիլ :

* Թանգարան արուեստից (Conservatoire des arts et métiers) Բարիզի մէջ հասարակային հաստատութիւն մ'է ուր կը գտնուին

Դարձեալ կ'ըսեմ, տակաւին ոչ որ գործարանաւոր էակի մը առաջին անգամ գոյանալը տեսած չէ։ Ահնածեղի և խիստ բարեմիտ անձինք կարծեցին թէ կրցան ամեն մարմիններէ գործարանաւոր էակներ, բոյսեր և մանրադիտական կենդանիներ արտադրեցնել։ Ասոնք են «ինքնագոյ ծնունդք» ըսուածները։ Բայց քանի անգամ որ այս անձանց ըրած փորձերը կրկնուեցան, բոլորաբնիա անդադար ծածանող սերմանցներածութիւնը արդիւելու համար հարկ եղած զգուշութիւնները ընելով, տեսնուեցաւ որ այս անձինքը խաբուած էին, այսպէս եղած ըլլալը կրնանք պնդել իսպառ, վասն զի դեռ քիչ ատեն առաջ այս խնդիրը նորէն յուշուեցաւ։ Միւս անգամ եւս ինքնագոյ ծնունդ (ինքնագոյութիւն) ըսուած բանը անհերքելի ապացոյցներով հաստատուած կերեւէր արտաբուստ, սակայն դարձեալ իւր պաշտպաններուն համադրմանը պատճառ եղող կարծեցեալ փաստերուն սխալ բաներ եղած ըլլալը ապացուցուեցաւ։

Արդ, համարձակօրէն և առանց մեղի ամօթ համարելու ըսենք որ տակաւին չենք գի-

տրուեստից մէջ գործածուած բոլոր մեքենաներու և գործիքներու օրինակները։

տեր թէ ինչպէս գործարանաւոր էակները ծաղուս առած են երկրագունտիս վրայ :

Պարոնայք, յանուն գիտութեան այս անկարողութեան խոստովանութիւնը ընելու չեմ երկնջիր : Մի՛ վստահիք այն անձանց վրայ որոնք ամեն բան մեկնել կը կարծեն : Ընդհանրապէս այնպիսիներն են բան չգիտցողները : Իրօք գիտուն եղող անձ մը չվարանիր ըսելու, — չեմ գիտեր : — Ես ալ ձեզի այսպէս ըսելու պարտաւորեալ եմ հիմա :

Արդ, Պարոնայք, գիտութիւնը մարդու ուրկէ գալը չկրնար խմայնել ձեզ բայց ուրկէ չեկած ըլլալը կրնայ ըսել : Արդէն սա իսկ բաւական բան մ' է որ նա (գիտութիւնը) կրնայ ստուգութեամբ գտնուել այն կարծեաց մէկ քանիները որոնք, մարդուս երկրիս վրայ ինչպէս եկած ըլլալը բացատրելու մտօք, յանուն գիտութեան արտայայտուեցան :

Այս կարծիքները կամ ենթադրութիւնները իրարմէ չառ զանազանող բաներ են, բայց ասոնց մեծ մասը ընդհանուր գաղափարի մը կը վերաբերի՝ այսինքն թէ մարդս ուրիշ բան չէ բայց եթէ փոփոխութիւն կրած և կատարելագործուած կենդանի (անասուն) մը, թէ նա իրմէ առաջ երկրիս վրայ գտնուող կենդանիներէ տերեւալէ փոխաձեւութեան ճամբով։ Մասնաւորապէս այս վերջին ժամանակներս ըսողներ եղան թէ մարդս բարւոքեալ կապիկ մ' է :

Ահաւասիկ աչքերնուդ առջեւ կը դնեմ մարդու գլուխներ , և մարդակերպ անուանեալ զանազան տեսակ կապիկներու գլուխներ , ասոնց մարդակերպ ըսուելուն պատճառը սա է որ ինչ ինչ մասերու մէջ ուրիշ կապիկներէ աւելի կը նմանին մեզ : Պարզ ակնարկով մը և միայն մարմնոյն ամենակարեւոր մասը այսինքն գլուխը նկատողութեան առնելով դուք ինքնին կրնաք դատել թէ փոխաձեւութիւնները չափազանցօրէն մեծ եղած ըլլալու են :

Ինչ և իցէ , այս կարծիքը որ այլազան ձեւերու տակ վերստին երեւան ելաւ , նոր բան մը չէ : Ի վաղուց հետէ մարդս իւր ինչ ըլլալը կենդանեաց միջոցաւ հասկնալ ուզած է : Մինչեւ անգամ վայրենի ժողովրդոց խիստ շատերուն մէջ ալ կը գտնուի այս կարծիքը : Այս ժողովրդոց պատմութիւնը ընելու ժամանակնիս պիտի տեսնենք որ ասոնցմէ ոմանք կը կարծեն թէ արջն , կուղբէն (գունտուզ) և՛ յառաջ եկած են , ոմանք ալ կապիկէն սերեալ կը համարին գիրենք : Այս ժողովրդոց մէջ կան նաեւ այնպիսիներ որոնք Օռանկ - ութան ըսուած կապիկները իրենց եղբայր կը համարին և կը կարծեն թէ այս կապիկները անոր համար լուռ կը կենան և չեն խօսիր որ չըլլայ թէ գիրենք աշխատցնեն :

Վայրենեաց մէջ այս կարծեաց պատճառ

ներք ծուռ մեկնուած և բուն խմստոր կոր-
սուած աւանդութիւններն են : Իսկ մեր
մէջ, անասնական տեսակի մը փոխաձեւու-
թեամբը մարդուս դոյացումը յանուն գի-
տութեան պնդուեցաւ : Թէպէտ Յոյն փի-
լիսոփաներէն ոմանց գրուածոց մէջ այս
կարծեաց հետքերը կը նշմարուին, բայց այս
նոր ատեններս է որ այս կարծիքը պարզա-
պէս ձեւակերպուցաւ : Անցեալ դարուն կե-
սէն, այսինքն 1733 ին, տը Մայլեէ անուն
Գաղղիացի մը գիրք մը հրատարակեց որով
կուղէր ապացուցանել թէ բոլոր օդային և
երկրային կենդանիները ծովային կենդանի-
ներէ փոխակերպուելով յառաջ եկած են :
Հին առասպելական Տրիտոնները* մարդուս
նախնիք կընէր և ասանկով մարդը ձուկերէն
սերած համարիլ կուղէր :

Տը Մայլեէի «Թէլիամէտ» անուն գրքին
հրատարակմանէն քիչ մը ետքը Մօնպօտտօ
անուն երեւելի հնագէտ Անգղիացի Լօուս
մը լեզուաց ծագման վրայ շատ նկատում
ներով հետաքրքրական եղող գիրք մը հրա-
տարակեց և որուն մէջ ապացուցանելու ջա-
նաց թէ քաղաքակրթեալ մարդը ուրիշ բան

* Առասպելեալ ծովային կենդանի մը ու-
րուն կէս մէջքէն վերը մարդակերպ և ստորին
մասը ձուկ է :

չէ բայց եթէ անտառարնակ մարդուն (Օ-
ռանկ-ութան) կատարելագործեալը: (1774):

Երեւելի բնագէտն Նամառք իր «Կենդա-
նաբանական փիլիսոփայութիւն» անուն գրք-
քին մէջ (1809) պնդեց թէ բոլոր կենդա-
նիները ձեւափոխութեան ճամբով իրենցմէ
աւելի սարդ կենդանիներէ յառաջ եկած-
են, իսկ մարդուս գալով, ջանաց ցուցնել
թէ ինչպէս կարելի է ըմբռնել որ նա կազ-
մութեամբ ամենէն աւելի կատարեալ եղող
կապիկի ցեղերուն մէկէն սերած է:

Ահա այս գաղափարս է որ այսօր ալ ե-
րեւան ելաւ իրեն նեցուկ ունենալով գի-
տութեանց ըրած յառաջադիմութիւններէն
քաղուած նոր փաստեր:

Եթէ այս գաղափարը քննելու ըլլանք
պիտի տեսնենք որ մարդկային ազգին ծա-
գումը այս կերպով նկատելը Անգղիոյ մէջ ե-
րեւան ելած աւելի կատարեալ և աւելի ընդ-
հանուր վարդապետութեան մը հետեւիլ է.
այս վարդապետութեան հեղինակն է Գ.
Շառլը-Տարվին Անգղիացի տաղանդաւոր
բնագէտը: Ուստի պէտք է որ այս վարդա-
պետութեան վրայօք մէկ քանի խօսք ըմենք
կարելի եղածին չափ կարճառօտ կերպով:

Տարվին տեսական գոյացման եղանակին
խելամուտ ըլլալու ջանալով, ենթադրեց որ
'ի սկզբան միայն մէկ գործարանաւոր էակ մը

կար զոր ինքը «նախատիպ» կանուանէ : Այս
 նախատիպը կեցութեան պայմանաց իւր վրայ
 բանեցուցած ազդեցութեան պատճառաւ
 հետզհետէ փոփոխութիւններ կրեց , և այս
 յաջորդական փոփոխութիւնները փոխանակե-
 ութեան ճարտով ծնունդ տուին երկրի վրայ
 գտնուող բոլոր կենդանեաց և բուսոց տեսակ-
 ներուն : Հիմա պարզ գիծերով ձեզի գաղա-
 փար մը տամ թէ Տարվին ի՛նչպէս կը հասկնայ
 այս փոխանակութիւնը : Ըսենք թէ սա կէտը
 նախնական տիպարն է : Ժամանակ մը այս տի-
 պարը ծնունդ տուաւ այնպիսի էակներու
 որոնք քիչ շատ անոր կը նմանէին և իրարմէ
 ալ խիստ քիչ կը տարբերէին : Սա ձերմակ
 գիծն ալ այն հին ժամանակները կը ցուցնէ :
 Յետոյ եղաւ ժամանակ մը յորում այս էակ-
 ները իրենց կեցութեան մասնաւոր պայմա-
 նաց , կամ Տարվինի «մաքառումն վասն կե-
 նաց և բնական ընտրութեան» (սիւլքըն),
 ըսած բանին ազդեցութեանը տակ այս է-
 ակները կըսեմ քիչ քիչ յատկութիւններն փո-
 խեցին . հետզհետէ մեծցող տարբերութիւն-
 ներ երեւեցան , և այս տարբերութիւնները
 ծնունդ տուին իրարու չնմանող զատ խում-
 բերու զորս սա երկու մին կարմիր և միւսը
 կապոյտ բացական (իրարմէ հեռացող) գի-
 ծերով ցոյց կուտամ ձեզ : Այս երկու երկ-
 րորդական տիպարներն ալ նոյնպէս տուաւ

Ահա կամ նուազ փոփոխութիւններ կրեցին ,
 և իրարմէ տարբեր նոր խումբերու ծնունդ
 տուին զորս առջի գիծերէն սկսեալ ուրիշ
 գիծերով կրնանք ներկայացնել : Այս գի-
 ծերը հետզհետէ շատնալով և ամեն կողմ
 ուղղուելով , ինչպէս որ կը տեսնէք , ծառի
 պէս բան մը կը ձեւացնեն որուն վերջին ու-
 տերը նախատիպէն ամենէն աւելի հեռա-
 ցող էակները կամ էտիպի խումբերը կը ներ-
 ցայնեն :

Ար նկատէ՞ք որ , ինչպէս որ Տարվինի
 վարդապետութեան հրապուրիչ կողմն ալ այս
 է , էակ մը շաւղի մը մէջ ինկածին պէս այլ
 եւս ուրիշ շաւղի մէջ չկրնար անցնիլ : Ար-
 միւր գոյնով գծուած տիպարէն՝ միայն երկ-
 րորդական , երրորդական , չորրորդական և
 փոքր 'ի շատէ իրենց առաջին ծնողացը նմա-
 նող տիպարներ առաջ կուգան : Հիմայ օրի-
 նակով մը մեր տեսական ծառին մէկ մասը
 կենդանեաց դասաւորութեան մէջ տեսած
 նուա հետ բազմատեսէք :

Ողնայարաւոր կենդանեաց ընդհանուր
 տիպարէն ծնունդ առին երկրորդական չորս
 տիպարները որոնք են ձուկերը , դեռունե-
 րը , թռչունները և ողջ ծնող ու ծիծ ուտող
 կենդանիները (mammifère) , ինչպէս որ սա
 մեծ ոստէն ելած են երկրորդական չորս ու-
 տերը : Ուստի ինչպէս որ այս ուտերուն իւ-

քաղաքանչիւրը իրեն յատուկ աւելի բաթակ
ոտներն ունի որոնք դարձեալ ճիւղերու ստու-
րաբաժնուած են : սոյնպէս ալ այն կենդան-
եաց դասերուն իւրաքանչիւրը , որոնց ա-
նուաններն ըսի ձեզ , իրեն մասնաւոր տի-
պարներն ունի որոնք երբէք չեն կրնար մօ-
տի դասերուն մէկն անցնիլ : Ըստ Տարվինի
վարդապետութեան ոչ ձուկէ մը թռչուն կըր-
նայ յառաջ գալ և ոչ թռչունէ մը ձուկ :

Որչափ որ այս գաղափարաց մթութիւնը
դժադրութեամբս լուսաւորել փորձեցի թե-
րեւս ձեր մէջէն ոմանք չկրցան աղէկ ըմբռ-
նել զանոնք : Ուստի պիտի ջանամ դիւրիմա-
նալի ընել ձեզ այս գաղափարները կոչոտ բայց
միտքս աղէկ հասկցնող նմանութեամբ մը :

Բաղմարուեստեան այն մեծ դպրոցը որ
Գաղղիոյ փառաց մէկն է , ամենուդ ալ ծա-
նօթ է : Գիտէք արդէն որ աշակերտք քըն-
նութենէ մը ետեւ վարժարանէ մը ելնելով
այս դպրոցս կը մտնեն , հոն գիտութեանց
վրայօք ընդհանուր գաղափարներ կ'աւան-
դուին աշակերտաց : Ասոնց միտքը մի և
եթ դրօշմ կրնդունի , և կը զարգանայ , ան-
հատական կարողութիւնները երեւան կու-
գան . բայց բոլոր աշակերտք , միահողոյն
նկատուելով , հաւասար և միակերպ դաս-
տիարակութիւն մը առած են : Այս դպրո-
ցէն դուրս ելած ատեննին ի՞նչ կը սրտա-

հի : Ոմանք զինւորական ասպարէզներու ,
 ոմանք քաղաքային ասպարէզներու մէջ կը
 մտնեն , և անգամ այս ասպարէզներուն մէջ
 մտնելնեն ետեւ որչափ յառաջադիմութիւն-
 ներ ընեն , այնչափ իրարմէ հետզհետէ կը
 տարբերին :

Մնաց որ ասոնք իրենց մտած շաւղէն
 դուրս չեն ելներ , և որչափ ալ ջանան չեն
 կրնար մէկ շաւղէն միւսին մէջ անցնիլ : Մէցի
 զինւորական դպրոցէն ելնող աշակերտ մը
 չկրնար մրցիլ կամուրջներու և ճամբաներու
 շինութեան դպրոցին կտոմ հանքարանական
 դպրոցին իւր վաղեմի աշակերտակցածը հետ-
 Սոյնպէս ալ ռւսաճիգ դօրաց պաշտօնակալ մը
 և զինւորական ճարտարապետ մը Մէցի դպրո-
 ցէն ելնելէն ետեւ իրենց յատուկ պաշտօնը
 կը վարեն : Եթէ հարկ ըլլայ առաջինը կրնայ
 քաղաքային ճարտարապետներու դօրծը տես-
 նել , ճամբաներ գծել , և կամուրջ շինել սա-
 կայն երբէք չկրնար ճարտարապետաց գլուխ
 ըլլալ : Բազմարուեստեան դպրոցի աշակերտ
 մը ծովային զինւորութեան մէջ մտնելով
 բարձրագոյն աստիճաններու կրնայ հասնիլ
 կրնայ ծովապետ մը ըլլալ բայց երբէք չկը-
 նար Փաղզկոյ մարաջախտ ըլլալ :

Ուստի ինչպէս որ բազմարուեստեան դըպ-
 րոցին աշակերտները այլ և այլ գիտութեանց
 մէջ մի օրինակ հրահանգուելով նոյն դըպ-

ըոցէն ելնելէն յետոյ քաղաքային և գինու-
րական զանազան ասպարէզներու մէջ կը մըտա-
նեն և հետզհետէ յառաջադիմութիւններ
ընելով իրարմէ կը տարբերին, սոյնպէս ալ
ըստ Տարվինի գաղափարաց, կենդանիներ-
ը և բուսականները մէկ նախատիպէ յա-
ռաջ գալով հետզհետէ զարգայեր և զանա-
զան յատկութիւններ ստանալով իրարմէ ու-
րոշուեր և հեռացեր են : Ահա այս մեկնու-
թեանց միայն յարելով է որ մարդուս միտքը
Տարվինի գաղափարներէն համոզուելու կը
հրապուրուի, վասն զի այս գաղափարներով
կը մեկնուին բնագիտական բազում խնդիր-
ներ, մանաւանդ տիպարաց յարաբերու-
թիւնները, (էակաց) խու մըբրուն անջատու-
ղական յատկութիւնները, զանոնք (խում-
բերը) իրարու հետ կապող միջնական տի-
պարները ևն :

Թէպէտ կ'ընդունիմ որ սոյն բազմահմուտ
Անգղիացւոյն վարդապետութիւնը բազմա-
թիւ իրողութեանց բացատրութեան մասին
գիւրութիւններ կ'ընծայէ մեզ սակայն պար-
տաւորեալ եմ այս վարդապետութիւնը
մերժելու, վասն զի ուրիշ իրողութիւններ
կան որոնց հետ չհամաձայնիր նա, մանա-
ւանդ, վասն զի այս վարդապետութիւնը
անհամաձայն կը գտնուի այն բնախօսական
օրինաց հետ որոնց վրայօք խօսեցայ ձեզ

մարդկային պատմութեան վերաբերեալ մեր
առաջին գասին մէջ :

Սակայն , ըստ որում Տարվինի վարդա-
պետութեան յենլով հաստատել ուզողներ
եղան այն կարծիքը թէ մարդս կապիկէն
սերեալ է , տեսնենք թէ այս կարծեցեալ սե-
րումը (filiation) որչափ կը համաձայնի սոյն
վարդապետութեան հետ որոյ մէկ հետեւում
թիւնը կը ցուցնուի այս սերումը :

Տարվինի գաղափարներէն՝ մարդս կա-
պիկէն սերեցնող վարդապետութիւն մը տրա-
քանական եղանակաւ հանելը կարելի ըլլա-
լու համար , պէտք էր որ մարդկային տիպա-
րին կապկական տիպարէն յառաջ գալը կա-
րելի բան ըլլար , պէտք էր որ առաջինը
երկրորդին կատարելագործեալն ըլլար իրօք :
Քլետի որչափ որ մարդուս և կապիկին
իրարու հետ ունեցած կոշտ և երեւութական
նմանութեանը պատճառաւ խիստ շատ ժա-
մանակէ 'ի վեր կ'ըսուի թէ կապիկը մար-
դուս « քառիքաթուռան » է , սակայն այս եր-
կութիւն ալ գործարանաւորութիւնը գիտնա-
կանապէս քննուելով տեսնուած է որ հիմ-
նական տարբերութիւններ կան այս երկու
գործարանաւորութեանց մէջ : Մարդս 'ի բնէ
կանգուն և երկու ոտքի վրայ կը քայլ , և
քալած ատենն ալ իւր թեւերը և ձեռքերը
կատարեալ ազատութեամբ կը գործածէ :

խակ կապիկը 'ի բնէ մագլղղ կենդանի մ' է
 և իւր չորս անդամները կը գործածէ մագլղ-
 լու համար : Մարդը շարժող բոլոր մասերը,
 այսինքն ոտքերը, սրունքները, ալդերերը,
 ողնայարը և ասոնց հետ կապակցող բոլոր
 մկանունքը այնպիսի ձեւեր առած են ու
 բոնցմով նա երկօտն և կանգուն քալող կեն-
 դանի մը եղած է : Իսկ կապիկին բոլոր այս
 մասերը այնպէս յարդարուած են որ 'ի բնէ
 մագլղղ անասուն մը կըլլայ, անոր վերին
 անդամներն անգամ իրենցմէ կախում ու
 նեցող բոլոր մասունքներովը այս նպատակին
 ծառայելու յատկացած են :

Արդ, երկու ոտքի վրայ կանգուն քա-
 լողը և մագլղղը երկու դատ տիպարներ են.
 մին միւսէն յառաջ եկած է ըսելը Տարվինի
 վարդապետութեան բոլորովին հակառակ է :

Գլխուղթեամբ ձեռք անցած մանր կապիկ-
 ներու վրայ եղած զննութիւններով, մարդ-
 կային և կապիկային տիպարներուն մէջ ե-
 ղած այս հիմնական տարբերութիւնը շատոնց
 ճանչցուեցաւ : Խիստ կարեւոր բան էր ստու-
 դել թէ մարդուս ամենէն աւելի նմանող և
 այս պատճառաւ մարդակերպ անուանեալ
 կապիկներն ալ մագլղղ տիպարին կը վերա-
 քերէին արդեօք : Ուստի մէկ քանի տարիէ
 'ի վեր զանազան տեղեր այս խնդրոյս վրայ
 ամենախորին հետազօտութիւններ եղան :

Սյուր ամենահեռաւոր տեղերու կենդանի-
ները ձեռք անցընելը դիւրին ըլլալով, Պ.
Ռիչառ Օվըն, Անդրիաքի հռչակաւոր անդա-
մազները կրցաւ այս նիւթիս վրայ լուրջ հե-
տապօտութիւններ ընել: Մեր մէջ (Քաղղիա)
Պ. Տիւմէնուա որ մեր մեծահամբաւ Քիւմիէ
քնադէտին բարեկամն և աշխատակիցն էր,
կօռիլի մը (մարդակերպ կապիկ) կատարեալ
անդամազննութիւնն ըրաւ: Յետոյ Պ. կռա-
սիօլէ անդամազները որուն վաղահաս մահ-
ուանը վրայ ամենքս ալ կը ցաւինք, և Տը-
թոռ Ալիքս, Շիմրանդէի մը (Օռանկ-ութանի
տեսակ մը) ոչ նուազ մանրամասն անդա-
մազննութիւնը ըրին: Սյս երկու անդամա-
զըները մասնաւորապէս իրենց ուշադ-
րութեան առարկայ ըրին մեզ զբաղեցնող այս
խնդիրը: Բոլոր այս գիտունները հաստա-
տեցին որ մարդակերպ յորջորջուած կապիկ-
ներուն մարմնոյն ամեն մասերը այնպիսի
պատշաճաւորութիւն մը ունին որով ոչ թէ
քալող այլ մազլող կենդանիներ կըլլան. ա-
նանկ որ ասոնց մէջ ամենէն լաւ գործա-
րանաւորութիւն ունեցողներու վրայ ալ կապ-
կական տիպարին հիմնական յատկութիւնը
խիստ բացայայտ կերպով կը տեսնուի:

Ուստի, կապիկը, զանազան նկատմամբ
որչափ ալ կատարելագործեալ ըլլայ, բնու-
թիւնը չփոխեր: Սյս բանս Տարվինի գա-

դատարաց հետ կը համաձայնի : Այս գաղափարաց հաւատարիմ մնալով հանդերձ եթէ ուզենք աւելի հեռուն երթալ , պիտի պարտաւորինք ըսելու թէ , եթէ երբէք պատահի որ կապիկէն մարդուս հաւատար էակ մը սերի , այս էակը մարդ չկրնար ըլլալ , այլ մեղի չափ մտաւոր կապիկ մը , չէ թէ քալող այլ մազլող :

Պարոնայք , ես , որ Տարվինեան չեմ , թերեւս զիս ամբաստանեն թէ Տարվինի վարդապետութիւնը կայլայլեմ եւ անկէ սխալ հետ տեւութիւններ կը հանեմ : Բայց այս տարի լազգաւորութիւն ունեցայ Պ. Քառ Ծօկթնշանաւոր տարվինեանը տեսնելու որուն այս խնդրոյս վրայ յայտնած գաղափարները զանազան անդամներ դասախօսութեանցս մէջ իմ յայտնածներուս ճիշդ նմանն էին :

Ինքն ալ կրնդունի որ Տարվինի դաղափարներէն սա վարդապետութիւնը կրնայ բղխիլ թէ մարդը եւ կապիկը մի եւ նոյն արմատէն ծագում առած են , բայց յետոյ այս երկու տիպարները իրարմէ հետզհետէ հեռացեր , եւ ամենաստորին կարգի կապիկներուն կամ ուխթիթի (ouistiti) ըսուած կապկական ցեղին յերեւան գալէն առաջ որոշակի կերպով իրարմէ զատուեր են : Այս կարծիքը , զոր իմ պատուարժան ընկերակիցս մասնաւոր գրուածի մը մէջ յայտնած

է, և որ մարդարանից կաճառի մը մէջ ալ նկատողութեան առնուած է, կրկին զօրութիւն ունի : Պ. Ֆօկիթ, թէպէտ Տարվինեան բայց իբրեւ խորին կենդանարան մը և անդամազնին մը, կը խոստովանի թէ մարդիկ չեն կրնար կապիկներէ սերլլ :

Թողութիւն ըրէ՛ք ինձ որ այս խնդրոյս վրայ քիչ մը աւելի խօսիմ և ցուցնեմ ձեզ թէ այս մասին եղած բոլոր հետազօտութիւնները մի և նոյն եզրակացութեանց կառաջնորդ են :

Չափահաս մարդուն և կապիկին մարմնական ամբողջութեանը վրայ արդէն խիստ սուղ տեսութիւն մը ըրինք : Հիմա զանոնք իրենց զարգացման ժամանակին մէջ դիտենք և տեսնենք թէ, իրենց մօրը արդանդին մէջ դտնուած ատեն, ասոնց իւրաքանչիւրին ուղեղին մէջ ի՞նչ կը պատահի : Հարկ չկայ ըսելու թէ այս զննութիւնը մեծ կարեւորութիւն ունի : Ուղեղին՝ թէ մարդու և թէ կապիկին ամենակարեւոր գործարանն ըլլալը, մանաւանդ ներկայ խնդրոյս նկատմամբ, անժխտելի է : Իմացականութեան կամ բնազանդման արդիւնքն ըլլալու երեւոյթ ունեցող իրի մը կայանը հոն է : Այս պատճառաւ ուղեղին ցոյց տուած զանազան յատկութեանց արժէքը խիստ բարձր է բոլոր դիտնական համար : Հիմա տեսնենք

թէ կապիկին և մարդուս ուղեղին զարգացումը ինչ կերպով տեղի կունենայ : Այս մասին , հակիրճ բանիւք , կրնամ գլխաւոր իրողութիւն մը ցուցնել ձեզ :

Տուփի ձեւով ոսկորէ ամանին մէջ պահուեալուած ամբողջ ուղեղը զանազան տեղերու մէջ բաժնուած է հոն : Հիմա այս տեղերուն միայն երկուքը դիտենք , այսինքն , վերին կամ ճակատային բլթակը և միջին կամ քնքային բլթակը : Յայտնի է որ սերունդով իրարու հետ միացած կենդանեաց մէջ այս երկու բլթակներուն զարգացման կարգը մի և նոյն ըլլալու է : Ա՛րդ այսու նկատմամբ , մարդուս և կապիկին մէջ մեծ տարբերութիւն կայ : Ի մարդն , նախ և յառաջ զարգացողը և աւելի կանուխ կատարելագործուողը վերին բլթակն է , վերջը կուգայ կողմնական կամ քնքային բլթակին զարգացումը , իսկ , 'ի կապիկն , առաջին անգամ զարգացողը քնքայինն է , ետքը կուգայ վերին բլթակին զարգացումը , անանկ որ այս կարեւոր գործարանին յաջորդական ձեւացմանը մէջ կատարեալ ներհակութիւն կայ :

Յայտնի է որ այսպէս իրարու ներհակ կերպով զարգացող երկու էակներ չեն կըրնար իրարմէ սերած ըլլալ :

Ձեզի ցոյց տուած այս իրողութիւնս խիստ վեճ կարեւորութիւն ունի , ոչ միայն ըստ

ինքեան, այլ նաեւ իր հետեւութիւններովը :
Մասնաւորապէս, այս իրողութիւնս հեր-
քում մ'է այն անձանց խօսքերուն որոնք կը
պնդեն թէ մարդս կապիկէն յառաջ եկած է :
Մարդոց մէջ այնպիսի անհատներ կան ո-
րոնց դանկը խիստ փոքր է . հետեւաբար
այսպիսեաց ուղեղն ալ փոքր է : Ասկէց 'ի զատ
այս գործարանը որչափ փոքրի, այնչափ կը
սլարզուի, և այն ատեն զայն միահողոյն և
ոչ մանրամասնաբար դիտողներուն համար
մարդակերպ կապիկներուն ուղեղին հետ
նմանութիւն մը կը ներկայացնէ նա :

Այս նմանութենէն հետեւութիւններ հա-
նեցին, և այս իրողութեանց մէջ տեսնել ու-
ղեցին «աթալիսմ» (atavisme) դէպք մը,
այսինքն խիստ հեռաւոր նախնեաց յատկու-
թեանց և կերպարանաց վերերեւման դէպք
մը : Նաեւս ըսին թէ փոքրիկ ուղեղ ունե-
ցող այս անհատները որոնք փոքրագլուիս
կանուանին, մեր նախահարց՝ կապիկներուն
ընտանիքէն անջատուած ժամանակ ունե-
ցած ուղեղնուն ձեւը կը ներկայացնեն դիս-
ուածարար :

Ա՛րդ, մարդուս և կապիկին զարգաց-
ման եղանակին և կարգին վրայօք Պ. Կլաւ-
սիօլէի ըրած հետազօտութիւնները ցուցցին
թէ այս կարծեցեալ նմանութիւնը բոլորու-
ածին անգոյ բան մ'է : Ընդհակառակն եթէ

Բայտա՛հի որ մարդուս ուղեղը չհարենայ դարձ-
 րանալ, իւր զարգացման եղանակին տար-
 քերութեան պատճառաւն իսկ, աւելի եւս
 կը հեռանայ կապիկին ուղեղին: Այսպիսի
 պարագայի մը մէջ մարդուս ուղեղը կապի-
 կին ուղեղէն աւելի փոքր և աւելի պարզ
 կրնայ ըլլալ երբեմն, բայց այս պատճառա-
 ւանոր նմանած չըլլար: Միով բանիւ, այն
 ատենն անգամ երբ մարդս մտաց գործա-
 րաններուն անկատարութեամբը կապիկէն
 աւելի ստորին վիճակի մը մէջ ինկած թուի,
 դարձեալ անասուն մը չըլլար:

Գիտեմ, Պարոնայք, որ դասախօսու-
 թեանս այս մասը ձեզի համար դժուարու-
 թիւններ կը ներկայացնէ: Թերեւս չկրցաք
 կատարելապէս հասկնալ ամեն ըսածներս,
 Սակայն, կարծեմ, սաչափը կրցաք հասկնալ
 թէ ո՛րչափ լուրջ, ո՛րչափ տրամաբանական
 են այն արարկութիւնները զորս կրնանք հա-
 նել մարդս կապիկէն սերեցնել ուղող վար-
 դապետութեան դէմ:

Համոզումնիս աւելի կատարեալ կրնայ
 ըլլալ եթէ, գիտնական լուրջ և դրական աղ-
 բիւրներու դիմելով, ուշիուշով քննելու ը-
 լանք այն պատճառաբանութիւնները որոնց
 վրայ հիմնել կուզեն այս վարդապետութիւնը:
 Այն առեւն պիտի դամանանք տեսնելով թէ
 որչափ անորոշութիւն և անատուգութիւն կայ

այն իրողութեանց կամ այն բանից մեծագոյն մասին մէջ որոնց վրայ կը յենուն գրէթէ միշտ այս վարդապետութեան կողմնակիցները: Գըրէթէ միշտ սլարդ կարելիութեանց վրայ կը հիմնեն իրենց վարդապետութիւնը: Կարելի չէ՞ որ, կըսեն, մարդուս ձեռքը այս ինչ կամ այն ինչ միտնունքներուն փոխաձեւութեամբը կապիկին ձեռքէն յառաջ եկած ըլլայ: Կարելի չէ՞ որ կապիկ մը անդագար ոտքի վրայ կենալով, իւր ետեւի ձեռքերը բուն ոտքի փոխած ըլլայ: Կարելի չէ՞ որ դարձեալ այս սլառճառաւ կապիկը ոտացած ըլլայ սրունքի կակուղ միտերը որոնցմէ զուրկ էր, և իւր կարճ ոսկորները երկնցած ըլլայ... Եւ:

Պարտնայք, եթէ մէկը այս կարելիութեանց սահմանին մէջ մանկեւ ըլլայ, չեմ գիտեր թէ ո՞ւր պիտի կանգ առնու: Սմենայն ինչ կարելի է, ի բաց առեալ այն բաները որոնք հաստատան են: Հետեւաբար կարելիութեանց վրայ կարծիք հիմնելը դժական և որոշ իրողութիւններ սահմանջող գիտութեանց սահմանէն դուրս գտնուիլ է, և այս ալ վրապահանական բան է:

Կը յաւելում թէ շատ դէպքերու (cas) մէջ այս կարծեցեալ կարելիութիւնները կատարեալ հակասութեան մէջ կը գտնուին այն իրողութեանց հետ զորս արդի ժամանակացս մէջ կը տեսնենք: Բայց այս իրողութեանց

դէմ կառարկուի թէ « Միթէ կարելի չէ՞ որ հին ատենի մէջ իրերը հիմակուէն տարբեր վիճակի մէջ գտնուած ըլլան » : Պարոնայք լուրջ գիտութիւնը այսպիսի փաստաբանութիւն չ'ընդունիր : Գիտութիւնը փոփոխութիւն չ'ընդունիր ոչ երկրիս վրայ իշխող օրինաց մէջ , ոչ ալ գործարանաւոր էակաց և անգործարանաւոր մարմնոց վերաբերեալ բաներու մէջ :

Մինակ մէկ առարկութիւն մը կայ որուն զօրութեանը վրայ մէկ քանի պարագաներու միջոցաւ կը պնդեն , անանկ որ այս առարկութեանս աղբիւր եղող բաները մասն առ մասն վիճաբանութեան տակ ձգուելու չափ կարեւորութիւն ունին : Ըսածս այն առարկութիւնն է որ գանկերու վրայ եղած զննութենէ հանուեցաւ . այս գանկերը առաւել կամ նուազ խորութեամբ գետնին տակէն գտնուեցան , և վրանին փոքր ինչ բացառիկ յատկութիւններ տեսնուեցան : Այս գանկերը ճշդութեամբ նկարագրուեցան , ասոնց յատկութեանց կարեւորութիւններ տրուեցաւ , և ջանացուեցաւ հաստատել թէ այս բացառիկ յատկութիւնները մարդկային դանկին և կապիկներուն գանկին մէջ՝ տեղի ունեցած փոխանցումը կը ցուցնեն :

Նրնամ ցուցնել ձեզ այն գանկերէն մէկուն օրինակը որուն վրայ ամենէ աւելի պըն-

դուեցաւ, և որ Նանտէրթհալի գանկ ան-
ուամբ հանրածանօթ եղաւ : Այս գանկը
1857 ին Տիւսէլտորթի շրջակայից մէջ գտնուե-
ցաւ : Ասիկայ մարդկային գանկերուն մեծ
մասէն կը տարբերի յօնական կամարին խիստ
շատ դուրս ելած ըլլալովը : Այս գանկը կ'ո-
րոշվի նաեւ ուրիշ գանկերէ իւր քիչ բարձ-
րութեամբը, երկայնութեամբը, և ուրիշ
մէկ քանի մասնաւորութիւններով զորս խիստ
երկար կըլլայ նկարագրել : Նա մասնաւանդ
գանկին ընդհանուր ձեւէն և երկու յօնա-
կան այտուցներուն դոյութենէն առնելով է
որ համարձակեցան ումանք ըսելու թէ այս
գանկը մարդակերպ կապիկներուն և մանա-
ւանդ Օռանկ - ութաններուն գանկին կը մօ-
տենար : Պարոնայք, կրնաք մօտենալ հիմայ,
և անձամբ բազդատել Նանտէրթհալի գանկը
սա Օռանկ - ութանի և Վուիլի գանկերուն
հետ : Ձեր գտնուած հեռաւորութենէն ան-
գամ կրնաք տեսնել թէ մարդու գլխոյն և
անասնոց գլխոյն մէջ ահագին տարբերու-
թիւն մը կայ գանկին մեծութեան, հետե-
ւաբար ուղեղին մեծութեան կողմանէ : Այս
գանկը կրող անձը երբեք ունեցած չէ այն-
պիսի ուղեղ մը որ նմանի այն անասունին
ուղեղին որուն գլուխը ձեռքս է հիմա :

Կան ուրիշ մէկ քանի կէտեր ալ որոնց
վրայ սէտք է որ խօսիմ : Այս Նանտէրթ-

հալի գանկին չափազանց հնութիւն մը ըն-
ծայեցին : Ըսին թէ ասիկա գտնուած գան-
կերուն ամենէն հինն է : Այս ալ բռնուելու
խօսք մը չէ : Ըսին նաեւ թէ բնաւ ուրիշ
գանկի չի նմանիր այս գանկը : Այս խօսքն
ալ սխալ է և կրնանք դիւրութեամբ ցոյց տալ
այս սխալը :

Գալով այս հռչակաւոր գլխոյն հնութեա-
նը, այս գլուխը վտակի մը եզերքը բարձա-
ւանդակի մը վրայ գտնուող քարայրի մը մէջ
գտնուեցաւ, և այն քարայրը չունի այն-
պիսի նշաններ որոնց միջոցաւ կարելի բլտար
իւր հնութեան քանի տարուան բլլաւ ճշդիւ
խմանալ : Անանկ որ բոլորովն անտեղի են-
թադրութիւն մը եղած կ'ըլլայ ըսելը թէ այս
գանկը աւելի հին է այն մարդ ոցմէ որոնց
վրայօք մեր նախնիթաց դասուն մէջ խօսե-
ցանք . կամ թէ սոյնպէս անտեղի ենթադ-
րութիւն մ'է ըսել թէ այս գանկին գոյու-
թիւնը Գաղղիոյ մէջ քարէ գէնքերով սնգեղ-
ջիւրներու և փիղերու հետ կառուող մարդոց
գոյութենէն առաջ է : Հկատեցէք նաեւ որ
Պ Լայլը Անգղիացի երեւելի երկրաբանը որ
մարդուս հնութիւնը ապացուցանելու համար
գիրք մը հրատարակեց, այս գանկին հնու-
թեանը վրայ տարակուսողներուն առաջինը
եղաւ : Գարձեալ կրտսմ որ կարելի չէ այս
գանկին տարիքը ճշդիւ գիտնալ իւր գըա-

նուաժ քարայրը զննելով. և այն քարայրը շունի այնպիսի նշաններ որոնցմով կարելի ըլլայ աւելի հին համարել զայն այն տեղէն ուր գտնուեցան Օսինեաքի կամ Մուլէն-Գինեօնի ոսկերոտիքը :

Ինչ որ ալ ըլլայ դարձեալ սխալեցան այն անձիքը որոնք ըսին թէ այն գանկը բնաւ ուրիշ գանկի շնամանիր : Նանաէրթ-հալի գանկին սլառներները և կաղապարները երբ Անգղիոյ մէջ տարածուեցան, իսկոյն Անգղիացի մարդաբանք, մանաւանդ մարդուս հնութեան յոյժ կողմնակից եղող մարդաբանք, չվարանեցան ըսելու թէ իրենք ալ այն գանկին շատ նմանող գանկեր գտեր էին իրենց երկրին մէջ : Յետոյ ասպացուցուեցաւ թէ անոր ձեւը կեղծական գանկին ձեւն էր : Այն գանկին ճակատային այտուցներուն, անոր տախարակութեանը, և երկայնութեանը նայելով պնդելը անտեղի է : Ահաւասիկ ցուցունեմ ձեզ միեւնոյն նշանները ունեցող անկէ աւելի փոքր գլուխ մը : Կրնաք տեսնել նաեւ որ ասոր ճակատային այտուցները ի կեդրոն միանալով Նանաէրթ-հալի գանկին այտուցներէն աւելի կը նմանին Օւանկ-ութանի ճակատային այտուցներուն. սակայն այս գլուխը մէկ քանի տարի առաջ Բարիլի հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ մեռնող ասուլի մը գլուխն է :

Աերջապէս : Պարոնայք , կարելի եղաւ
 որիչ ասացոյցներ ալ ունենալ : Նանտէրթ-
 հալի գանկին տէրը , տորթու Ֆիւհրօթ ,
 այն գանկին ներքին կողմը կաղապարել
 տուաւ , և ահաւասիկ այն կաղապարին մէկ
 օրինակը : Աստի դիւրութեամբ կը տեսնուի
 որ այն ուղեղը որոյ մէկ անկատար օրինակը
 ունինք հոս , անշուշտ վայրենի յեղի մը վերա-
 բերող մարդու մը ուղեղն է , և որ այսու հան-
 դերձ իրապէս մարդկային յատկանիչերն ունի :
 Արիչ իւրձ ալ ընող եղաւ : Պ. Բախնէր
 Պէյ , որուն այս խնդիրներուն վրայօք ըրած
 հետազոտութիւնները մեծ կարեւորութիւն
 ունին , Բօթօույի մէկ գերեզմանական հո-
 զակոյտին մէջէն առնուած գանկի մը ներ-
 քին կողմը կաղապարեց , և ցոյց տուաւ որ
 անշուշտ կեղտական սերունդէ եղող անհա-
 տի մը վրայ առնուած այս կաղապարը կա-
 տարեւրապէս կը յարմարէր Նանտէրթհալի
 գանկին ներքին կողման : Աստի կեղտաց-
 ւոյն և Նանտէրթհալի մարդուն գլուխները
 միայն արտաքին ձեւով չէ որ իրարու կը
 նմանին , այլ նաեւ ուղեղով :

Կարծեմ թէ ապացուցումը կատարեալ է , և
 այն կարծեցեալ կապկանման (pithecoïde) գան-
 կին համար չենք վարանիր ըսելու որ մարդ-
 կային գանկ մ'է , և որ աւելին է կեղտա-
 կան գանկ մը : Յօնական կամարներուն վրայ

եղած շափաղանցարանութիւնը ամենեւին առաքիլութիւն մը չիրնար ըլլալ այս եզրակացութեանը դէմ վասն զի այս իրողութիւնը ինչպէս որ ցոյց տուի ձեզ հիմա, և ինչպէս որ մարդարանական կաճառին մէջ ալ ասոր օրինակները մէջ բերուեցան, նոր ատեններս ալ կը պատահի :

Վերջապէս յաջորդական ժողովածութեան ճամբով մարդը կապիկէն սերեցնող կարծիքը բնաւ որոշ իրողութեան մը վրայ չհաստատուած մտայածին բան մ'է, և այս կարծեաց հետեւողները խիստ շատ պարագաներու մէջ կարելիութեանց կը դիմեն, և շատ անգամ այն կարելիութիւնները բոլորովին հակառակ են իրողութեանց :

Զեմ վարանիւր ըսելու որ այս կարծիքը ամեն նկատումներով անպաշտպանելի է, մանաւանդ բացարձակ հակասութեան մէջ կը գտնուի Տարվինի վարդապետութեան հետ որուն վրայ ընդ հակառակն կը կարծէին հաստատուել զայն :

Այս խնդրոյն վրայ անոր համար երկար խօսեցայ որ անոր վրայ շատ տեսակ բաներ ըսուեցաւ : Կապիկը մեզի նախնիք ընելու գաղափարը հրապուրիչ եղաւ, վասն զի այս գաղափարը անձանց ոմանց համար նոր բան մ'էր, թէպէտ արդէն հին է նա : հրապուրիչ եղաւ վասն զի այս գաղափարը տեսակ մը խորհելու աղատութիւն կ'ենթադրէ : Ահա այս պատճառ

առաւ է որ , սանկ ըսե'նք , ժողովրդական եղաւ նա , և հաւանական է որ դուք ալ զանազան անգամներ անոր վրայ խօսուիլը լսած էք : Այս գաղափարիս ստացած հանրածանօթութեան մէկ ուրիշ պատճառն ալ սա է որ յանուն փիլիսոփայութեան պիտոյանուեցաւ , և յանուն աստուածաբանութեան յարձակումներ կրեց , հետեւաբար վասն զի հակառակախօսութեանց այն մեծ հոսանքին մէջ մտաւ որ խիստ շատ անգամ լուրջ մտքերն իսկ դուրս հանած է այն սահմանէն զոր երբէք ձգելու չէին :

Մեզ համար խօսելով , Պարոնայք , մեք ոչ աստուածաբան և ոչ ալ փիլիսոփայ ըլլալու պահանջումը չունինք : Մեք մասնաւորապէս գիտութեանց հետեւող անձեր ենք . մեր բնութեամբ միայն գիտնական ճշմարտութիւնն է : Յանուն այս ճշմարտութեան է որ պարտաւորեցայ ընդունիլ այն անկարողութիւնը որուն մէջ գիտութիւնը գեռ գտնուելով չկրնար մարդուս ուսկից յառաջ եկած ըլլալը մեզ ըսել , ըսյց սոյն այս ճշմարտութեան անուամբ կրնամ հաստատել թէ մեր նախնիքը ոչ կրուիլ մը եղած է . ոչ Օռանկ - ութան մը , ոչ շէնքանդէ մը , սոյնապէս և ոչ փոկ մը կամ ձուկ մը , և ոչ ուրիշ որ և է անասուն մը :

446 60 443

